حریم خصوصی افراد در فقه امامیه و حقوق موضوعه

جواد حدادپور[1]

چکیده

حریم خصوصی، قلمرویی از زندگی شخصی هر فرد است که نباید بدون رضایت و اذن در آن وارد شد. در حقوق اسلامی و فقه امامیه لزوم احترام به حق حریم خصوصی افراد به طور بسیار ویژه‌ای مد نظر قرار گرفته است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی و نیز قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت غیرمجاز می‌کنند، نیز به برخی از مصادیق حریم خصوصی اشاره شده است. در بررسی ادله‌ی فقهی و مواد قانونی، گردآوری و انتشار اطلاعات خصوصی شهروندان حرام و ممنوع می‌باشد مگر به موجب قانون و با رعایت ضوابط مربوطه.

کلید واژه‌ها: اطلاعات شخصی، حریم خصوصی، حقوق اسلامی، حمایت، فقها، مسئولیت.

[1]. کارمند بازرسی کل کشور. Javad.hadadpoor@yahoo.com

مقدمه

اهمیت بحث در مورد حق حریم خصوصی آن است که این حق از حقوق بنیادین بشری است و تفاوت‌های جغرافیایی، ملیتی، عقیدتی و ... در اصل شناسایی این حق تردیدی ایجاد نمی‌کند. حریم خصوصی قسمتی از محیط زندگی شخصی هر فرد است که انتظار دارد دیگران بدون رضایت یا اعلام قبلی وی یا به حکم قانون یا مراجع قضایی آن را نقض نکنند. در بررسی فقه امامیه و حقوق اسلامی مشخصاً و به طور واضح به لزوم احترام به حق حریم خصوصی و اجتناب از ورود دست خواهیم یافت. که با توجه به فتاوی فقهای امامیه و عنایت به موضوعات مختلف، به لزوم رعایت حریم خصوصی افراد خواهیم رسید و جز در موارد استثناء ورود به خلوت و حریم خصوصی افراد را جایز نمی‌دانند. برای مثال می‌توان به فتوای صریح آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی اشاره کرد؛ ایشان می‌فرمایند: «ورود به حریم خصوصی اشخاص بدون اجازه، شرعاً جایز نیست، اگر چه عنوان تجسّس بر آن منطبق نباشد و گرفتن فیلم و عکس و مانند آن به صورت مخفیانه شرعاً حرام و انتشار آن حرام دوم است.» اکنون برخی از مواد قانونی که قانونگذار جهت حفظ حریم خصوصی افراد وضع نموده را بیان می کنیم؛ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در پاره‌ای از اصول فصل سوم (حقوق ملت) به برخی از مصادیق حریم خصوصی مانند حیثیت، جان، مسکن (اصل ۲۲)، عقاید (اصل ۲۳)، نامه‌ها و مکالمات تلفنی و الکترونیکی (اصل ۲۵) تصریح نموده است. قانون احترام آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی (مصوب ۱۳۸۳)، قانون تجارت الکترونیکی ایران (مصوب ۱۳۸٤)، قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوب ۱۳۸۸) و آیین‌نامه‌ی اجرایی این قانون (مصوب ۱۳۹۳) از جمله تلاش قانون‌گذار در شناسایی حق حریم خصوص افراد می‌باشد. این مقاله به شناسایی حق حریم خصوصی، بیان انواع و مصادیق آن، تبیین مسئولیت نقض حریم خصوصی و نهایتاً بررسی ملاک جواز ورود به حریم خصوصی از منظر فقه امامیه و حقوق ایران می‌پردازد. بدیهی است تبیین این مسئله برای نهادهای اطلاعاتی که مجوز دسترسی به حریم خصوصی افراد را دارا می‌باشند، بسیار حیاتی و لازم است. دغدغه حفظ حریم خصوصی شهروندان از یک سو و توجه به مصالح اجتماعی از سوی دیگر باید مورد اهتمام نهادهای نظارتی و اطلاعاتی قرار داشته باشد که در این مقاله به تبیین فقهی و حقوقی این مسئله پرداخته می‌شود.

۱- راه های شناخت حق حریم خصوصی

برای شناسایی حق حریم خصوصی ابتدا به مفهوم‌شناسی آن می‌پردازیم و سپس ادله‌ی فقهی شناسایی این حق را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۱-۱- مفاهیم

«حریم» عبارت از اموری است که انسان از آن دفاع کرده، در مقام حمایت از آن بر می‌خیزد. هم‌چنین حریم به معنای حرمت و آبروی مردم و (...) به کار رفته است (لویس معلوف، ۱۹۰۸م). «حریم» از حرمت به معنای منع است به این دلیل تعرض دیگران به حق صاحب حریم، ممنوع است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸: ۱٦٥۳).

البته واژه حریم برای غیر از انسان و در ارتباط با اموال نیز به کار رفته است. واژه‌ی «خصوصی» به معنای ویژه و اختصاصی (طریحی، ۱٤۱٦ه ق: ٤۲۱) در زبان عربی استعمال شده است. با وجود پیشینه‌ی گسترده بحث از حریم خصوصی باید گفت واژه‌ی حریم خصوصی از قدمت زیادی برخوردار نیست؛ به عبارت دیگر نباید به دنبال تعریف این واژه در سنت فقهی- حقوقی گشت، اگر چه مفاهیم و مصادیق متعدد و هماهنگی در این خصوص وجود دارد. حقوق‌دانان نیز تعاریف متعددی از حریم خصوصی ارائه

داده‌اند. برخی از این تعاریف عبارتند از: حق بر تنها ماندن، دسترسی محدود دیگران به انسان و توانایی ایجاد مانع در برابر دسترسی ناخواسته و ناخوانده به انسان، محرمانگی و پنهان ساختن برخی امور از دیگران، کنترل بر اطلاعات شخصی، حمایت از شخصیت و کرامت، حق بر عالم صمیمیت و کرامت انسان‌ها.[1]

همچنین در تعریفی جامع، حریم خصوصی قلمرو زندگی هر فرد دانسته شده است که نوعاً یا عرفاً و یا با اعلان قبلی، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا به آن قلمرو وارد نشوند یا به آن قلمرو نگاه یا نظارت نکنند یا به هر صورت دیگری وی را در آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند (انصاری، ۱۳۸۷).

آیین‌نامه‌ی اجرایی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، حریم خصوصی را قلمرویی از زندگی شخصی فرد معرفی کرده است «که انتظار دارد دیگران بدون رضایت یا اعلام قبلی وی یا به حکم قانون یا مراجع قضایی آن را نقض نکنند؛ از قبیل حریم جسمانی، وارد شدن، نظاره کردن، شنود و دسترسی اطلاعات شخصی فرد از طریق رایانه، تلفن همراه، نامه، منزل مسکونی، خودرو و آن قسمت از مکان‌های اجاره شده‌ی خصوصی نظیر هتل و کشتی هم‌چنین آن‌چه حسب قانون، فعالیت حرفه‌ای خصوصی هر شخص حقیقی و حقوقی محسوب می‌شود؛ از قبیل اسناد تجاری و اختراعات و اکتشافات.»

۱-۲- دلایل و استنادات فقهی در حریم خصوصی

ادله‌ی فقهی به دو بخش نقلی و عقلی تقسیم می‌شوند که از منابع چهارگانه فقه یعنی قرآن، روایات، عقل و اجماع تحصیل می‌شوند. در ادامه برای شناسایی وجوب رعایت حریم خصوصی و همچنین حرمت نادیده انگاشتن آن به بررسی ادله می‌پردازیم:

۱-۲-۱- دلایل با استناد به قرآن کریم

در آیات قرآن احترام به حریم خصوصی افراد مورد تأکید واقع شده است و تجاوز به حریم خصوصی افراد، گناه و مستوجب تعزیر و عقوبت اخروی دانسته شده است. ممنوعیت تجسس، ممنوعیت غیبت، ممنوعیت سوءظن، ممنوعیت اشاعه فحشا، «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ» (نور/سوره۲٤، آیه۱۹).

ممنوعیت ورود به منازل، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ • فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَداً فَلاَ تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَ إِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ» (نور/سوره۲٤، آیه۲۸-۲۷).

ممنوعیت نگاه ناروا «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا...» (نور/سوره۲٤، آیه۳۱-۳۰).

از مصادیقی است که صراحتاً بیانگر شناسایی و تأکید بر این حق می‌باشد. اصل قرآنی کرامت ذاتی انسان نیز به عنوان محور دلایل قرآنی احترام به حریم خصوصی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. «وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً» (اسراء/سوره۱۷، آیه۷۰).

در ادامه به بیان اصل قرآنی حرمت تجسس می‌پردازیم: قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لاَ تَجَسَّسُوا وَ لاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً» (حجرات/سوره٤۹، آیه۱۱).

---

[1] Foord ،kate (۲۰۰۰), defining privacy ،Victorian law reform commision, p,1692.

معنای اصطلاحی تجسس به پژوهش و تفحص از امور پوشیده و پنهان ناظر است، چه برای اطلاع خود یا برای جهات دیگر، چه به منظور خیرخواهانه یا به قصد شر، همچنین خواه امور، خیر باشد یا شر (طبسی، نجم الدین: ۲۱) علامه طباطبایی در تبیین خطاب نهی از تجسس می‌فرماید: «و لاتجسّسوا» یعنی از عیوب مردم تتّبع و جست و جو نکنید تا اموری که پوشیده ماندن آن‌ها را خوش می‌دارند، آشکار نشود (طباطبایی، ۱۳۷٤: ٤٨٤). بنابراین آیه بر منع تجسس در امور و احوال دیگران دلالت دارد. این منع از تجسس با شمول خود شامل همه‌ی مصادیق حریم خصوصی می‌شود. شیخ انصاری در استدلال به آیه «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ...» (نور/سوره٢٤، آیه١٩). می‌نویسد: غرض از آیه صرف انجام کاری است که به افشا و پخش بدی‌ها بیانجامد، گرچه انگیزه و قصد آن را نیز نداشته باشد (انصاری، ١٤٢٨ه ق: ٣٢٦). از نظر ایشان تردیدی از جانب نقل و عقل نیست که پخش و افشای آن‌چه سبب خواری مؤمنان و از دست دادن حیثیت اجتماعی آنان می‌شود، حرام است. «و کیف کان فلا اشکال من حیث النقل و العقل فی حرمه اذا عنه ما یوجب مهانه المؤمن، و سقوطه من اعین الناس.» (همان: ٣٢٧).

۱-۲-۲- دلایل با استناد به روایات

یکی از ادله روایی در لزوم رعایت حریم خصوصی نهی صریح نبوی از اطلاع‌یابی و حریم‌شکنی افراد در محل سکونت می‌باشد. خانه یا مکانی که انسان در آن زندگی می‌کند حتماً حریمی است که انتظار دارد دیگران هیچ‌گاه بدون اذن در آن وارد نشوند و از آن اطلاع‌یابی نکنند. در کتب روایی مبحثی تحت عنوان «النظر الی دار الغیر بغیر اذنه» وجود دارد (مامقانی، ١٣٤٤: ١٣٥). از جمله در روایتی پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرمایند: «مَنْ اَطْلَعَ فی بَیْتِ جارِهِ فنَظر الی عَوْرَةِ رجُلٍ اوْ شَعْرِ امْرَأةٍ اوْ شیءٍ مِنْ جَسَدها کانَ حقیقاً علی الله انْ یُدْخِلَهُ النّار..» (مجلسی: ٣٧).

کسی که به خانه‌ی همسایه‌اش سرک بکشد و عورت مرد یا مو یا قسمتی از بدن زنی را نظاره کند، سزاوار است که خداوند او را داخل آتش کند. مبتنی بر این نهی صریح می‌باشد که فقها به وجوب دفاع از حریم خصوصی در این موارد فتوا داده‌اند. امام خمینی (رحمةالله‌علیه) می‌فرماید: «کسی که بر عورات دیگران سر بکشد تا چیزهایی را که برای او حرام است ببیند. به عنوان مثال از پشت‌بام به داخل خانه دیگران نگاه کند)، آن‌ها می‌توانند، بلکه واجب است در مقام دفاع برآمده از کار او جلوگیری کنند؛ اگر دست برنداشت دفاع با کتک و مانند آن جایز است. چنان‌چه باز هم ترک نکرد، می‌توان سنگ و چیزهایی که کشنده است به طرف او پرتاب کرد و اگر در این صورت مجروح یا مقتول شود، خونش هدر است.» (موسوی خمینی، ١٣٨٤: ٤٩١). «هم‌چنین اگر فردی که به عورات دیگران سرکشی می‌کند از فاصله دور با دوربین ببیند، حکمش مانند آن است که از نزدیک سرکشی می‌کند و دفعش جایز، بلکه واجب است و اگر جنایتی بر متجاوز وارد شد، خونش هدر است (همان: ٤٩٢).

همچنین رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در زمینه‌ی ممنوعیت استراق سمع فرمودند: «هرکس که به مکالمات دیگران در حالی که راضی نیستند، گوش دهد روز قیامت در گوش وی سرب گداخته ریخته می‌شود.» (حر عاملی، ١٣٩١ه ق: ٢١) روایات فراوانی که به لزوم حفظ اسرار و نهی از تفحص از اسرار دیگران وارد شده نیز می‌تواند در ادله لزوم رعایت حریم خصوصی دیگران مورد اسناد قرار گیرد. پیامبر اکرم فرمودند: هرکس عیب دیگری را بپوشاند، مانند کسی است که زنده به گوری را نجات داده باشد (سجستانی، ١٤١٠ه ق: ٤٥٤).

امام علی (ع) در نامه‌ی خود به مالک اشتر به ضرورت ستر عیوب شهروندان اصرار می‌ورزند. با بررسی دقیق‌تر در روایات مذکور و روایات فراوان دیگر در می‌یابیم که روایات از تواتر معنوی در اعتبار حق حریم خصوصی برخوردارند و شارع در برخی

از این روایات با لسان نهی و الزام به ترک و در بعضی دیگر با ادبیات اثباتی و ارشادی بر رعایت حریم خصوصی تأکید ورزیده است. چنان‌که اکثر مدارک قاعده ستر با ساختار اثباتی و ارشادی بر رعایت حریم خصوصی تأکید دارند. این روایات بر شناسایی حریم خصوصی به صورت عام دلالت دارند. (نقیبی، ۱۳۸۹: ۱۲)

۱-۲-۳- دلایل عقلایی

عقل یکی از منابع چهارگانه فقه امامیه محسوب می‌شود. دلیل عقلی دلیلی است که صغری و کبری آن عقلی بوده و نتیجه‌ای شرعی داشته باشد که به اصطلاح از «مستقلات عقلیه» به شمار می‌آید. در استدلال به دلیل عقل چنین می‌توان گفت که عقل، تجاوز به حریم خصوصی اشخاص و افشای اطلاعات و عیوب آن‌ها را ظلم و قبیح می‌داند. حال اگر این صغری را بپذیریم و با کبری قاعده‌ی ملازمه یا «کُلّما حکَم به العقل حکم به الشَرع» ضمیمه کنیم حکم شرعی به حرمت تجاوز به حریم خصوصی اشخاص و افشای اطلاعات و عیوب آن‌ها استنتاج می‌کنیم؛ بنابراین چون عقل رعایت حریم خصوصی افراد را نیکو می‌شمارد، شارع مقدس نیز به نیکو بودن آن اذعان داشته و آن را امری مشروع می‌شمارد و همچنین چون نقض حریم خصوصی عقلاً قبیح است؛ شارع مقدس نیز به قبیح بودن آن اذعان داشته و از آن نهی می‌نماید.

۱-۲-٤- اجماع

«اجماع» در لغت، به معنای اتّفاق و در اصطلاح، عبارت از اتفاق نظر فقهای اسلام بر یک حکم شرعی است. منبع بودن اجماع برای فقه به این معنا است که فقیه در مقام استنباط احکام شرعی، بتواند اتفاق نظر فقها را مستند خود قرار داده، بر طبق آن فتوا دهد. البته در فقه امامیّه، اجماع دلیل مستقلی نیست، بلکه تنها در صورتی که کاشف از قول یا فعل و یا تقریر معصوم باشد، اعتبار دارد. «غیبت» به عنوان یکی از مصادیق نقض حریم خصوصی است. امام خمینی (ره) حرمت غیبت را فی‌الجمله اجماعی دانسته‌اند (موسوی خمینی، ۱۳۷۱: ۳۰۳). با استقراء در آرای فقیهان در زمینه‌ی حرمت نظاره بر منازل، افشای اسرار و عیوب می‌توان به اجماع آنان در وجوب رعایت برخی مصادیق حریم خصوصی فی‌الجمله اذعان نمود (نقیبی، ۱۳۸۹: ۱۲).

۲- دسته بندی حریم خصوصی

حریم خصوصی را می‌توان در یک تقسیم‌بندی به حریم خصوصی اطلاعاتی، حریم خصوصی ارتباطی، (حریم خصوصی جسمانی، حریم خصوصی مکانی و حریم خصوصی شخصیتی) تقسیم نمود. رعایت این حق در مناسبات بین افراد یک جامعه و همچنین در خانواده و روابط خانوادگی و در ارتباط بین حاکمیت و مردم قابل تصور می‌باشد. برخلاف تصور برخی، مصادیق حریم خصوصی در بیان فقها متمایز از جان و مال انسان مورد توجه قرار گرفته است؛ به عبارت دیگر لزوم رعایت و دفاع از حریم در عبارات فقها منحصر به لزوم حفظ جان و مال نیست؛ بنابراین همان‌طور که انسان مکلف است در برابر متجاوز به مال و جان خود دفاع نماید در برابر تهدید کننده‌ی حریم نیز مسئولیت دارد. در عبارات شهید ثانی آمده است که انسان حق دارد در حد توان از جان و حریم و مال خویش دفاع کند (شهید ثانی، ١٤١٠ه ق: ٤٩) یا «اشکالی نیست در این‌که انسان، حق دارد از جان حریم و مالش در برابر محارب و مهاجم و دزد و مانند آن‌ها دفاع کند» (شهید ثانی، ١٤١٠ه ق: ٥٩).

۲ -۱- حریم خصوصی اطلاعاتی

به هر نوع داده از جمله صوت، تصویر، فیلم، نوشته، نشانه، نقشه، اعداد و یا ترکیبی از آن‌ها که در اسناد مندرج باشد یا به صورت نرم‌افزاری ذخیره گردیده و یا با هر وسیله‌ی دیگری ضبط شده باشد، اطلاعات می‌گویند. اطلاعات مربوط به هویت، احوال شخصی، وضعیت فردی، عقاید و باورها، پست الکترونیکی، عکس و فیلم و صوت و تصویر و عادات رفتاری و فردی از قبیل نام و نام خانوادگی، محل و تاریخ تولد، ازدواج، طلاق، مشخصات همسر، والدین و فرزندان، نسبت خانوادگی، ناراحتی‌های جسمی و روحی، شماره حساب بانکی و رمز عبور، محل کار و سکونت و همچنین اطلاعات شخصی مربوط به انجام امور تجاری، شغلی، تحصیلی، مالی، آموزشی، اداری، پزشکی و حقوقی اطلاعات شخصی گفته می‌شود (ماده‌ی ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات). قواعد حاکم بر نحوه پردازش، داده‌ها و اطلاعات مربوط به اشخاص را حریم خصوصی اطلاعاتی می‌نامند (نوری و نخجوان، ۱۳۸۳: ۳٤).

بنابر اصول حمایت از داده‌ها کلیه اطلاعات شخصی نظیر اطلاعات پزشکی اشخاص، اطلاعات مالی، دولتی و(...) بایستی تحت قواعد مربوط به حمایت داده پردازش شوند و هرگونه تخلفی از قواعد مزبور به منزله‌ی نقض حریم اطلاعاتی اشخاص تلقی می‌شود (صادقی، ۱۳۸۸: ۱۱۷).

قانون تجارت الکترونیکی ایران مصوب ۱۳۸٤ هرچند صریحاً حریم خصوصی را تعریف نکرده ولی با بیان قواعد مربوط به بحث حمایت داده‌ها در قالب مواد مختلف مانند حمایت از داده‌های حساس (ماده ۵۸)، شرایط ذخیره، پردازش و توزیع داده‌ها با رضایت شخص (ماده ۵۹)، حمایت از داده‌های مربوط به سوابق پزشکی و بهداشتی (ماده ٦۰)، سعی در حمایت از حریم خصوصی از طریق برشمردن مصادیق آن نموده است. رعایت حریم خصوصی اطلاعاتی افراد و عدم ورود و اشاعه‌ی اسرار آن‌ها به شدت مورد تأکید می‌باشد تا جایی که برخی از فقیهان افشای سر مؤمن را موجب سقوط عدالت دانسته‌اند (مقدس اردبیلی، ۱٤۱۱ ه ق: ۳٤۹).

البته در مواردی که اطلاعات و اسرار نه در ارتباط با اشخاص، بلکه مرتبط با نظام و حاکمیت اسلامی باشد، رعایت حریم اطلاعاتی به مراتب مهم‌تر خواهد بود؛ زیرا مفسده‌ی افشای اسرار نظام متوجه جمیع مؤمنین و افراد جامعه می‌گردد؛ بنابراین اگر نادیده گرفتن حریم خصوصی اطلاعاتی افراد جایز نمی‌باشد، به طریق اولی افشای اسرار نظام جایز نخواهد بود. «لاشک فی حرمۀ افشاء الاسرار، سیّما اذا کانت اسرار الدولۀ الاسلامیّۀ، حیثان ذلک یضرّ بمصالح المسلمین و دولتهم و کیانهم» (طبسی، ۱۳۷۵: ۳٤۱) همچنین صاحب جواهر در مقایسه فرار از جنگ، که از گناهان کبیره شمرده می‌شود، با افشای اسرار مسلمین نزد کفار که منجر به قتل و اسارت و غارت ایشان می‌شود، گناه و مفسده‌ی دومی را بسیار بیش‌تر می‌داند (نجفی: ۳۲۱).

امام خمینی (رحمۀالله‌علیه) نیز در فرمان هشت ماده‌ای سال ۱۳٦۱ خطاب به مسئولین اجرایی و قضایی به صراحت دیدگاه خود را در خصوص رعایت موازین این موضوع حیاتی برای جامعه و مردم بیان داشته است. «هیچ کس حق ندارد به تلفن یا نوار ضبط صوت دیگری به نام کشف جرم یا کشف مرکز گناه، گوش کند و یا برای کشف گناه و جرم، شنود بگذارد و یا دنبال اسرار مردم باشد و تجسّس از گناهان غیر نماید، یا اسراری را که از غیر به او رسیده فاش کند. تمام این‌ها جرم و گناه است و بعضی از آن‌ها چون اشاعه فحشا و گناهان، از کبائر بسیار بزرگ است و مرتکبین هریک از امور فوق، مجرم و مستحقّ تعزیر شرعی هستند و بعضی از آن‌ها موجب حدّ شرعی می‌باشد» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵: ۱۰٦).

۲-۲- حریم خصوصی ارتباطی

بر اساس قواعد حاکم بر این نوع حریم، هر شخص در برخی از انواع ارتباطات فردی و اجتماعی خویش می‌تواند جنبه‌هایی از سری بودن روابط و ارتباطات را از جامعه انتظار داشته باشد به نحوی که از دید عموم محفوظ مانده و افراد غیرمجاز حق تجسس و پایش و رهگیری آن‌ها را نداشته باشند. این نوع حریم شامل کلیه ارتباطات انسان از قبیل پست عادی و پست الکترونیک، مکالمات تلفنی، تلگراف و (...) می‌شود. در این نوع حریم قواعدی حاکم است که چگونگی ارتباطات فیمابین اشخاص از طریق فیزیکی و الکترونیکی را تنظیم و تحت قاعده در می‌آورد (صادقی، ۱۳۸۸: ۱۱۷).

اصل ۲۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به رعایت حریم ارتباطی افراد در مکالمات تلفنی، الکترونیکی و نامه‌ها تصریح نموده است. مبتنی بر این اصل بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن‌ها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون.

۲-۳- حریم خصوصی جسمانی

این‌گونه حریم خصوصی در باب حمایت از تمامیت جسمانی در مقابل هرگونه تعرض و تجاوز و نیز در مقابل آزمایش‌های ژنتیکی، دارویی و نظایر آن است. تمامیت جسمانی هر شخص اولین و مهم‌ترین داشته اوست که تجاوز به آن در همه نظام‌های حقوقی جهان با شدیدترین مجازات‌های کیفری مواجه می‌باشد و به همین دلیل کامل‌ترین حریم از جهت حمایتی، حریم جسمانی است (صادقی، ۱۳۸۸: ۱۱۷). تجاوز به حریم جسمانی افراد در تعالیم قرآنی منع شده و اعمال نامشروعی مانند زنا و لواط مورد نهی و حرمت قرار گرفته است. «وَ لاَ تَقْرَبُوا الزِّنَی إِنَّهُ کَانَ فَاحِشَةً وَ سَاءَ سَبِیلاً» (اسراء/سوره۱۷، آیه۳۲).

متأسفانه امروزه برخی مدعیان دفاع از حقوق بشر با تمسک به حق حریم خصوصی به دنبال حرمت‌شکنی از این روابط نامشروع می‌باشند به طوری که در برخی کشورهای غربی و اخیراً در ایالات متحده به قانونی‌کردن روابط هم‌جنس‌خواهانه اقدام شده است. باید توجه داشت آزادی روابط جنسی در اجتماع نه تنها حق مشروعی برای انسان نیست بلکه در تزاحم با حقوق اجتماع و همچنین مغایر با حقوق الهی است.

۲-٤- حریم خصوصی مکانی

حریم خصوصی مکانی در واقع به قواعدی می‌پردازد که آرامش و آسایش شخصی را در یک مکان متعلق به خود تضمین می‌کند به نحوی که اطمینان حاصل نماید که هیچ‌کس نظاره‌گر وی در مکان مزبور نیست. به عبارت دیگر افراد این انتظار متعارف را از جامعه دارند که در نحوه‌ی استفاده از ملک خود آزادی کامل داشته باشند و از یک طرف هیچ‌کس به ملک مزبور متعرض نشود و از طرفی دیگر هیچ شخصی بر نحوه‌ی فعالیت در آن ملک نظارت و تجسس ننماید. قرآن کریم در آیه‌ی ۲۷ و ۲۸ سوره نور می‌فرماید: «ای اهل ایمان هرگز به خانه‌ای غیر از خانه خودتان وارد نشوید مگر آن‌که با اهل آن خانه انس گیرید و (چون رخصت یافتید داخل شوید)، به اهل آن خانه سلام کنید و این برای شما بهتر است که متذکر شوید و اگر در خانه کسی را نیافتید وارد خانه نشوید، تا به شما اجازه داده شود و اگر گفتند برگردید، برگردید که این برای پاکی شما بهتر است و خدا به هرچه می‌کنید، داناست.» چنان‌چه از شأن نزول این آیات نیز فهمیده می‌شود این آیات مؤمنان را به رعایت حریم خصوصی افراد در منازلشان امر می‌نماید.

عدّی بن ثابت می‌گوید علت نزول آیه چنین بوده که زنی از انصار نزد رسول خدا آمد و گفت: یا رسول‌الله، اوقات و حالاتی بر من می‌گذرد که نمی‌خواهم پدرم یا فرزندم مرا در آن اوقات و حالات ببینند، در صورتی که اینان هر وقت سرزده به خانه من

می‌آیند و من از این حیث در زحمت و کراهت می‌باشم، بنابراین چه کاری می‌توانم بکنم؛ سپس این آیه نازل گردید (واحدی، ۱٤۱۱: ۳۲٤). بنابراین آیات، هیچ کس حق ندارد بدون اطلاع و اجازه‌ی قبلی به منزل دیگری وارد شود، آن چنان‌که در زمان جاهلیت بین اعراب مرسوم بوده است.

۲-٤-۱- دیدگاه علامه طباطبایی

علامه طباطبایی در ذیل این آیه در ارتباط با حکمت وضع حکم احترام حریم منازل افراد می‌فرماید: «چه بسا می‌شود که صاحب‌خانه در حالی قرار دارد که نمی‌خواهد کسی او را به آن حال ببیند و یا از وضعی که دارد باخبر شود. از اینجا معلوم می‌شود که مصلحت این حکم پوشاندن عورات مردم و حفظ احترام ایمان است، پس وقتی شخص داخل‌شونده هنگام دخولش به خانه غیر، استیناس کند و صاحب‌خانه را به استیناس خود آگاه سازد و بعد داخل شده و سلام کند، در حقیقت او را در پوشاندن آن‌چه باید بپوشاند کمک کرده و نسبت به خود ایمنی‌اش داده؛ و معلوم است که استمرار این شیوه پسندیده، مایه‌ی استحکام اخوت و الفت و تعاون عمومی بر اظهار جمیل و ستر قبیح است» (طباطبایی، ۱۳۷٤: ۱۵۳).

همچنین آیه‌ی ۵۸ سوره ی نور به مؤمنان دستور می‌دهد که غلام و کنیزهای شما و کسانی از شما که به سن بلوغ نرسیده‌اند باید سه بار در شبانه روز از شما کسب اجازه کنند: پیش از نماز صبح و نیمروز که جامه‌های خود را بیرون می‌آورید و پس از نماز شامگاهان؛ زیرا این سه، هنگام خلوت و برهنگی شماست؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلاَةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلاَةِ الْعِشَاءِ ثَلاَثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لاَ عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور/سوره۲٤، آیه۵۸).

صاحب جواهر معتقد است لزوم اذن در اوقات سه گانه اختصاص به اطفال دارد؛ لذا به مجرد این‌که طفل از طفولیت خارج گردد و بالغ شود، باید در تمامی اوقات مانند افراد بزرگسال اذن بگیرد (نجفی: ۲٤). قاعده‌ی معروف لاضرر در فقه اسلامی نیز در ارتباط با حکم رسول خدا به کندن درخت خرمای سمرهٔ بن جندب و جلوگیری از نقض حریم خصوصی مکانی مرد انصاری می‌باشد. سمره نخلی داشت که در خانه مرد انصاری واقع شده بود و همیشه سرزده وارد خانه می‌شد. انصاری نزد رسول خدا شکایت آورد. پیامبر مراحلی چند را دنبال کردند تا شاید سمره از ایذاء و تضییع حقوق دیگران دست بردارد ولی قانع نشد و پیامبر فرمان به کندن و قطع درخت او داد (حر عاملی، ۱۳۹۱ه ق: ٤۲۷).

امام خمینی (ره) در فرمان هشت ماده‌ای به لزوم حفظ حریم خصوصی افراد و عدم تجسس در زندگی مردم در ضمن تأکید بر کشف توطئه‌ها و دستگیری افراد محارب تأکید می‌نمایند: «هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه و یا محل کار شخصی کسی بدون اذن صاحب آن‌ها وارد شود یا کسی را جلب کند، یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه تعقیب و مراقبت نماید... آن‌چه ذکر شد و ممنوع اعلام شد، در غیر مواردی است که در رابطه با توطئه‌ها و گروهک‌های مخالف اسلام و نظایر جمهوری اسلامی است» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵: ۱۰٦).

۲-۵- حریم خصوصی شخصیتی

یکی از مصادیق مهم در حریم خصوصی شخصیت افراد می باشد. اگرچه نقض هریک از انواع حریم خصوصی به نوعی تجاوز به حریم شخصیت افراد می‌باشد، در مواردی شخصیت افراد مستقیماً مورد تهدید قرار می‌گیرد. قرآن کریم همسران را پوششی برای

یکدیگر معرفی نموده است و انتظار دارد معایب اخلاقی و اسرار شخصیتی یکدیگر را از دسترسی و آشکار نمودن حفظ نمایند؛ «أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ..» (بقره، آیه ۱۸۷). همچنین روایات متعدد در لزوم حفظ عرض و آبرو دلالت بر اهمیت احترام به حریم شخصیت افراد می‌نماید. پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرماید: «المُؤْمِن حَرام كلُّهُ عرْضُه و مالهُ و دمه» (نوری طبرسی، ۱٤۰۸ ه ق: ۲۰۹) بنابراین روایت آبرو و مال و خون مؤمن مورد احترام می‌باشد. همچنین امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) می‌فرماید: «ان افضل الافعال، صیانهٔ العرض بالمال» (حر عاملی، ۱۳۹۱ه ق: ۱۹۲).

در مواردی نیز تجاوز به حریم شخصیتی انسان، از طریق آبروریزی و نسبت دادن اعمال منافی عفت و جریحه‌دار نمودن شرافت و حیثیت فردی و خانوادگی انجام می‌گیرد. این‌گونه حریم‌شکنی‌ها تحت عناوین خاص مجرمانه‌ی قذف، افترا و تهمت‌های ناروا، فحش، ناسزاگویی و مانند آن در فقه و حقوق مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال فحّاشی که الفاظ زشتی مانند حرامزاده، فاسق، فاجر و(...) به دیگری بگوید که موجب کراهت و استخفافی گردد که مستحق آن نباشد، مطابق نظر حاکم تعزیر می‌شود. (موسوی خمینی، ۱۳۸٤: ٤۷۳)

۳- ضمانت اجرای نقض حریم خصوصی

پس از شناسایی حق حریم خصوصی، بایستی از مسئولیت حقوقی نقض و تجاوز به این حق سخن گفت. نقض حریم خصوصی افراد نیز مانند سایر جرائم، مسئولیت اخلاقی و حقوقی در پی خواهد داشت. اگرچه مسئولیت اخلاقی مهم‌ترین جلوه‌ی مسئولیت ناشی از تجاوز به حریم خصوصی می‌باشد، به اقتضای موضوع مقاله به مسئولیت حقوقی نقض حریم خصوصی پرداخته خواهد شد؛ بنابراین مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران را مورد توجه قرار خواهیم داد. در ابتدا به بررسی وضع موجود قانون‌گذاری پیرامون حریم خصوصی در ایران می‌پردازیم.

۳-۱- آسیب‌شناسی

نظام حقوقی ایران علاوه بر ضعف قانونی در حوزه‌ی حمایت از حریم خصوصی، از رویه‌ی قضایی روشنگری نیز در این زمینه برخوردار نیست. تدوین قانون جامع حمایت از حریم خصوصی و جسارت دادگاه‌ها در صدور رأی در دعاوی حریم خصوصی زمینه‌ساز غنای این حوزه از حقوق در کشور ما خواهد بود. البته اختصاصات قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی مقتضی آن است که قوانین وفادار به شریعت و فقه امامیه باشند؛ فلذا پیش از هر اقدام، فضلای حوزه‌های علمیه و فقها بایستی با تبیین فقهی موضوع و اجتهاد در این حوزه بسترسازی مناسبی جهت تدوین قوانین کارآمد و متناسب با نیاز جامعه انجام دهند. در قوانین جزایی ایران مقررات ناظر به حریم خصوصی با الهام از اصول قانون اساسی تحت عنوان جرائم علیه تمامیت معنوی در آراء صاحب‌نظران و هتک حرمت مراسلات، هتک حرمت اشخاص، افشاء اسرار و(...) ذکر شده است. اگرچه ورود غیرمجاز به مسکن، بازرسی غیرقانونی نامه‌ها و ضبط مکالمات تلفنی به عنوان مصادیق بارز و سنتی نقض حریم خصوصی محسوب می‌شود اما با پیچیده شدن نظام اجتماعی و افزایش مصادیق حق حریم خصوصی بایستی قانون‌گذار نسبت به جرم‌انگاری و حمایت از مصادیق متعدد آن خصوصاً در فضای مجازی اقدام نماید. برای مثال بسیاری از سازمان‌ها و نهادهای دولتی مثل خدمات تأمین اجتماعی، بانک‌ها، نیروهای امنیتی و پلیس و(...) اطلاعات شخصی افراد را دارا می‌باشند در حالی که افشای آن‌ها می‌تواند موجب لطمات معنوی و اقتصادی فراوان برای افراد باشد؛ بنابراین قانون‌گذار باید اقدامات مناسب تقنینی و نظارتی در این بخش از حقوق افراد داشته باشد.

۳-۲- مسئولیت کیفری

مسئولیت کیفری متوجه افرادی است که مرتکب جرائم مصرّح در قانون می‌شوند (ماده ۲ ق.م.ا) این مسئولیت زمانی محقق است که فرد حین ارتکاب جرم، عاقل، بالغ و مختار باشد. (ماده ۱٤۰ ق.م.ا) مسئولیت کیفری محدود به اشخاص حقیقی نیست اگرچه اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده‌ی قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود (ماده ۱٤۳ ق.م.ا). بر اساس ماده‌ی ٤ قانون آیین دادرسی کیفری ورود به حریم خصوصی افراد جز به حکم قانون و رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت انجام اقدامات قضایی نباید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت افراد صدمه وارد نماید. برای مثال ورود به حریم خصوصی منزل، تفتیش و بازرسی آن توسط مقام صالح قضایی در صورتی مجاز است که حسب دلایل ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب و آلات و دلایل جرم وجود داشته باشد (ماده ۱۳۷ ق.آ.د.ک). قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی، مسئولیت کیفری نقض حریم خصوصی افراد را در مورد ممنوعیت نشر اکاذیب یا افترا یا افشای راز، بیان کرده است. بر اساس ماده‌ی ٦٤٨ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی «اطبا، جراحان، ماماها و داروفروشان و کلیه‌ی کسانی که به مناسبت شغل یا حرفه خود محرم اسرار می‌شوند هرگاه در غیر از موارد قانونی، اسرار مردم را افشا کنند به سه ماه و یک روز تا یک سال حبس و یا به یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شوند.» در ماده‌ی ۵۸۲ این قانون نیز دخالت در حریم خصوصی که توسط کارمندان دولت صورت گرفته باشد، جرم تلقی شده است. طبق ماده‌ی مزبور، «هریک از مستخدمین و مأمورین دولتی که مراسلات یا مخابرات یا مکالمات تلفنی اشخاص را در غیر مواردی که قانون اجازه داده حسب مورد، مفتوح یا توقیف یا معدوم یا بازرسی یا ضبط یا استراق سمع کند یا بدون اجازه صاحبان آن‌ها مطالب آن‌ها را افشا کند به حبس از یک سال تا سه سال و یا جزای نقدی از شش تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد.» در ماده ٦۹۸ این قانون نیز قانون‌گذار نادیده انگاشتن حق حریم خصوصی و انتشار مطالبی که منجر به ضرر مادی یا معنوی افراد گردد را ممنوع اعلام کرده است». هرکس به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی به وسیله نامه یا شکوائیه یا مراسلات یا عرایض یا گزارش یا توزیع هرگونه اوراق چاپی یا خطی با امضا یا بدون امضا اکاذیبی را اظهار کند یا با همان مقاصد اعمالی را برخلاف حقیقت رأساً یا به عنوان نقل قول به شخص حقیقی یا حقوقی یا مقامات رسمی تصریحاً یا تلویحاً نسبت دهد اعم از این‌که از طریق مزبور به نحوی از انحاء ضرر مادی یا معنوی به غیر وارد شود یا نه علاوه بر اعاده حیثیت در صورت امکان، باید به حبس از دو ماه تا دو سال و یا شلاق تا ۷٤ ضربه محکوم شود.

قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۹ تحول اساسی نسبت به قانون مجازات اسلامی در خصوص مسئولیت کیفری و مجازات متجاوزین به حریم خصوصی داشته است. ماده‌ی ۱٦ این قانون مقرر داشته که «هرکس به وسیله‌ی سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، صوت یا تصویر دیگری را تغییر دهد یا تحریف کند و آن را منتشر یا با علم به تغییر یا تحریف منتشر کند، به نحوی که عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد». در تبصره‌ی این ماده نیز آمده است که اگر تغییر یا تحریف به صورت مستهجن باشد، مرتکب با حداکثر هر دو مجازات مقرر محکوم خواهد شد. همچنین مطابق ماده ۱۷ این قانون «هرکس به وسیله‌ی سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد، به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد».

۳-۳- مسئولیت مدنی

شخصی که به حریم خصوصی افراد تجاوز می‌کند، نه تنها قابل تعقیب کیفری است بلکه در مواردی که نقض حریم خصوصی منجر به ایجاد خسارت مادی یا معنوی می‌گردد؛ مسئول جبران خسارت خواهد بود. الزام به جبران خسارات گاهی ناشی از قرارداد می‌باشد و در مواردی نیز که اصطلاحاً ضمان قهری یا مسئولیت مدنی گفته می‌شود، الزامات خارج از قرارداد را شامل می‌شود. فقها با اصطلاح «ضمان» مأنوس هستند و جبران ضرر را مبتنی بر ضمان قراردادی یا قهری تحلیل می‌نمایند.

مطابق ماده ۱ ق.م.م «هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد». همچنین بر اساس مواد ۸ و ۹ این قانون کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد شود می‌تواند از کسی که لطمه وارد آورده است جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد. هر نظام حقوقی با توجه به مبنایی که برای مسئولیت انتخاب می‌نماید، ویژگی‌ها و شرایط خاصی را برای ارکان مسئولیت مدنی ضروری می‌داند (کاتوزیان، ۱۳۸٦: ٤٧). اگرچه نظریات جدیدی در حوزه‌ی مسئولیت مدنی ارائه شده است به ذکر دو نظریه پایه‌ی تقصیر و خطر اکتفا می‌کنیم. آن‌چه باید در این بخش به آن پاسخ دهیم آن است که پذیرش هریک از این نظریات در باب مبنای مسئولیت مدنی چه تحلیلی در خصوص نقض حریم خصوصی در پی خواهد داشت. مبتنی بر مبنای تقصیر، زیان دیده در صورتی می‌تواند عامل زیان را ملزم به جبران خسارت نماید که بتواند تقصیر او را اثبات نماید. به عبارت دیگر بر مبنای این نظریه تنها دلیلی که می‌تواند مسئولیت کسی را نسبت به جبران خسارتی توجیه کند، وجود رابطه‌ی علیت بین تقصیر او و ضرر است (کاتوزیان، ۱۳۸٦: ۱۸۳).

بنابراین اگر حق حریم خصوصی افراد مورد تعرض قرار گیرد و در نتیجه سبب ورود خسارتی به آن‌ها شود، تنها در صورتی باید خسارات وارده جبران شود که تقصیر فاعل زیان به اثبات برسد و بار اثبات نیز بر عهده‌ی زیان‌دیده خواهد بود؛ زیرا اصل عدم تقصیر می‌باشد. البته ممکن است قانون‌گذار بنابر مصالحی برای افرادی اماره‌ی تقصیر در نظر گرفته باشد که در این حالت بار اثبات وجود تقصیر به عنوان شرط مسئولیت مدنی دگرگون می‌شود؛ مانند آنچه قانون مسئولیت مدنی در ماده‌ی ۱۱ در مسئولیت کارفرما مقرر داشته است. برای مثال در خصوص فعالیت‌های رسانه‌ای گفته شده است «مهم‌ترین مصداق تقصیر در قلمرو رسانه‌های همگانی، عبارت است از زیان زدن به شهرت حرفه‌ای یا اعتبار یا حیثیت خانوادگی دیگری از طریق انتساب یک موضوع دروغ یا موهن به آن شخص و در نتیجه کسر حیثیت، احترام، اعتبار خواهان یا از بین بردن اعتماد دیگران به او با تهییج احساسات یا عقاید مخالف، موهن یا ناخوشایند علیه او. حال این انتساب ممکن است عمدی باشد یا غیرعمدی، این مسئله تأثیری در تحقق تقصیر خوانده ندارد و کافی است، احراز شود، وی از قواعد و ضوابط استاندارد و مشخص شده برای حرفه‌اش، تخلّف کرده است، یا این‌که اگر ضوابط و قواعد رفتاری نمونه‌ای وجود نداشته است، رفتار وی حسب مورد با رفتار یک نویسنده یا گزارشگر یا چاپ و نشر کننده یا پخش و توزیع کننده یا تکثیر و کپی کننده‌ی متعارف، محتاط و مراقب، مخالف است.» (انصاری، ۱۳۸۷: ۱۵۸).

بر مبنای نظریه‌ی خطر، ملاک و معیار مسئولیت، رابطه‌ی سببیتی است که بین فعالیت شخص و زیان وارد به شخص دیگر وجود دارد. در این سیستم هرکس که بر اثر عمل خود، دیگری را متضرر نماید مسئول شناخته می‌شود، صرف نظر از این‌که رفتارش مشروع بوده است یا خیر. به عبارت دیگر هرکس مسئول جبران خطرات ناشی از عمل خود می‌باشد. بر اساس این نظریه

عامل زیان باید به جبران خسارت بپردازد حتی اگر مرتکب تقصیری نشده باشد. البته باید توجه داشت هدف و فلسفه‌ی مسئولیت مدنی جبران خسارت است و کسب منفعت و سود برای زیان‌دیده، خارج از غرض آن می‌باشد (یزدانیان، ۱۳۸٦: ۱۲۱).

٤- موارد استثناء نقض حریم خصوصی

آن‌چه از بررسی ادله‌ی فقهی و مواد قانونی استنتاج می‌گردد حرمت و ممنوعیت ورود به حریم خصوصی است و رعایت حق حریم خصوصی اطلاعات افراد قابل خدشه نمی‌باشد. بنابراین نقض حریم خصوصی افراد در صورتی مجاز خواهد بود که دلیل خاص وجود داشته باشد و مورد پذیرش قانون‌گذار واقع شده باشد. ماده‌ی ٤ قانون آیین دادرسی کیفری مبتنی بر اصل برائت مقرر داشته است که هرگونه اقدام محدود کننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به حکم قانون و رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نمی‌باشد. نکته مهمی که بایستی مورد توجه قرار گیرد آن است که گاهی مصالح اجتماعی و مصلحت حفظ نظام مقتضی است که مسئولان امر با رعایت ضوابط، به حکم اولی حرمت ورود به حریم خصوصی افراد ملتزم نمانند و در مواردی با تمسک به اختیارات حاکم اسلامی و به حکم حکومتی مجوز ورود و فحص از حریم خصوصی افراد خاص را داشته باشند. برای مثال در فقه امامیه علی‌رغم اهمیت حکم حرمت غیبت، در برخی موارد ورود به حریم خصوصی شخصیت با غیبت جایز دانسته شده است.

٤-١- ملاک تشخیص جواز غیبت

ملاک و ضابطه در تشخیص جواز غیبت، وجود مصلحت برتر از مفسده‌ی هتک حرمت مؤمن معرفی شده که البته تشخیص این مصلحت و مفسده در موارد مختلف، متفاوت است (انصاری، ١٤٢٨ه ق: ٣٠٦).

امام خمینی در فرمان هشت ماده‌ای نیز ضمن توجه به لزوم حفظ حریم خصوصی افراد، در مواردی که مصلحت حفظ نظام اقتضا می‌کند ورود به حریم خصوصی معاندین و اخلال‌گران را با رعایت ضوابط شرعی و قانونی جایز می‌دانند» : هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه و یا محل کار شخصی کسی بدون اذن صاحب آن‌ها وارد شود یا کسی را جلب کند، یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه تعقیب و مراقبت نماید. آن‌چه ذکر شد و ممنوع اعلام شد، در غیر مواردی است که در رابطه با توطئه‌ها و گروهک‌های مخالف اسلام و نظام جمهوری اسلامی است که در خانه‌های امن و تیمی برای براندازی نظام جمهوری اسلامی و ترور شخصیت‌های مجاهد و مردم بی‌گناه کوچه و بازار و برای نقشه‌های خرابکاری و افساد فی‌الارض اجتماع می‌کنند و محارب خدا و رسول می‌باشند، که با آنان در هر نقطه که باشند، و همچنین در جمیع ارگان‌های دولتی و دستگاه‌های قضایی و دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها و دیگر مراکز با قاطعیت و شدت عمل، ولی با احتیاط کامل باید عمل شود، لکن تحت ضوابط شرعیه و موافق دستور دادستان‌ها و دادگاه‌ها، چرا که تعدی از حدود شرعیه حتی نسبت به آنان نیز جایز نیست، چنانچه مسامحه و سهل‌انگاری نیز نباید شود.» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵: ۱۰٦) همچنین در ارتباط با لزوم حفظ اسلام و مصلحت مسلمین می‌فرمایند «اگر دماء مسلمین را در خطر دیدیم، دیدیم که یک دسته دارند توطئه می‌کنند که بریزند و یک جمعیت بی‌گناهی را بکشند، بر همه‌ی ما واجب است که جاسوسی کنیم. بر همه‌ی ما واجب است که نظر کنیم و توجه کنیم و نگذاریم یک چنین غائله‌ای پیدا بشود. حفظ جان مسلمان بالاتر از سایر چیزهاست. حفظ خود اسلام از جان مسلمان هم بالاتر است» (همان: ۱۰۱). بنابراین لازم است حق حریم خصوصی افراد مورد احترام قرار گیرد و صرفاً در مواردی که رعایت این حق با مصالح مهم‌تری مانند مصلحت حفظ نظام اسلامی و

مصلحت عمومی یا اجتماعی تزاحم نماید، در مقام اجرا و حل تزاحم بایستی مصلحت مهم‌تر مورد عمل قرار بگیرد. البته همان‌طور که بیان شد جواز ورود و مداخله نیازمند تصریح قانون و صرفاً برای مراجع صلاحیت‌دار قضایی امکان‌پذیر می‌باشد.

نتیجه‌گیری

با عنایت به اینکه در فقه، اصطلاح حریم خصوصی رایج نبوده لکن این حق به عنوان یکی از حقوق افراد در جوامع مورد پذیرش و شناسایی فقه امامیه و حقوق ایران است. همچنین احترام به حق حریم خصوصی و عدم نقض آن توسط افراد و حکومت مد نظر قانون‌گذار اسلامی می‌باشد؛ به عبارت دیگر چنان‌چه بدون مجوز قانونی حریم خصوصی افراد اعم از حریم ارتباطی، اطلاعاتی، جسمانی، مکانی و شخصیتی مورد تعرض قرار گیرد. ضمانت اجرای حقوقی و کیفری به دنبال خواهد داشت. در بیان فقهی حاکم می‌تواند چنین شخصی را تعزیر نماید. با توجه به این نکته که جبران خسارت، با مشی فقهی به دشواری امکان‌پذیر می‌باشد اما از دیدگاه حقوقی، نقض حریم خصوصی علاوه بر مسئولیت کیفری با مسئولیت مدنی نیز مواجه خواهد بود؛ در نهایت که این جبران خسارت مالی در صورت احراز مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی، امری پذیرفته شده در قوانین ایران می‌باشد. تحریر و تدوین قانون جامع حمایت از حریم خصوصی با توجه به مناسبات نظام حقوق اسلامی، رویکرد فعالانه‌ی فقهای امامیه در مواجهه با مسئله حریم خصوصی (شناسایی مصادیق، مسئولیت تجاوز به حریم خصوصی، ملاک جواز ورود به حریم خصوصی) و اهتمام مجریان و ضابطین قضایی در احترام به حریم خصوصی افراد از جمله پیشنهادهایی است که مبتنی بر این تحقیق ارائه می‌شود. لازم به ذکر است که احترام به حریم خصوصی امری مطلق نیست؛ به عبارت دیگر در صورت تزاحم مصلحت فردی با مصالح اجتماعی و با تشخیص حاکم و مجوز قانونی امکان ورود به حریم خصوصی برای افراد ذی‌صلاح منتفی نمی‌باشد. البته این امر مورد تأکید قانون‌گذار می‌باشد که ورود به حریم خصوصی افراد جز به حکم قانون و رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت انجام اقدامات قضایی نباید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت افراد صدمه وارد نماید؛ بنابراین برای نمونه سازمان‌های اطلاعاتی که در مواردی مجوز دسترسی به حریم خصوصی شهروندان را دارند بایستی به لوازم و شرایط آن ملتزم باشند؛ به عبارت دیگر باید توجه داشت که حکم اولیه فقهی ورود به حریم خصوصی افراد «حرمت» می‌باشد و صرفاً در موارد خاص و با اذن حاکم اسلامی اجازه ورود به حریم خصوصی افراد داده می‌شود. لذا چنان‌چه ورود به حریم خصوصی افراد بدون وجود مجوز قانونی انجام پذیرد با مسئولیت کیفری مواجه خواهد بود. همچنین اگر مداخله در حریم خصوصی هرچند با مجوز قانونی، با ایجاد ضرر و زیان همراه باشد مسئولیت مدنی جبران خسارات مالی وجود خواهد داشت.

منابع

۱) قرآن کریم.

۲) نهج البلاغه.

۳) انصاری، باقر (۱۳۸٦). **حقوق حریم خصوصی**، تهران: سمت.

٤) انصاری، باقر، (۱۳۸۷). **حقوق ارتباط جمعی**، تهران: سمت.

۵) انصاری، مرتضی (۱٤۲۸ه ق). **المکاسب**، دارالکتب الاسلامیه.

٦) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۸). **ترمینولوژی حقوق**، تهران: گنج دانش.

۷) حرعاملی (۱۳۹۱هق). **وسایل الشیعه**، قم: مؤسسه آل البیت (علیه‌السلام).

۸) سجستانی، ابی داود (۱٤۱۰ه ق). **سنن ابی داود**، قم: دارالفکر.

۹) شهید ثانی، زین‌الدین عاملی (۱٤۱۰ه ق). **الروضه البهیه فی شرح اللمحه الدمشقیه**، قم: داوری.

۱۰) صادقی، حسین (۱۳۸۸)، **مسئولیت مدنی در ارتباطات الکترونیک**، تهران: میزان.

۱۱) طبسی، نجم الدین (بی‌تا). **مبانی فقهی جاسوسی و ضد جاسوسی**.

۱۲) طبسی، نجم الدین (۱۳۷۵). **النفی و التغریب**، قم: مجمع الفکر الاسلامی.

۱۳) طریحی، فخرالدین (۱٤۱٦ه ق). **مجمع البحرین**، تهران: کتاب فروشی مرتضوی.

۱٤) طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷٤). **المیزان**، ترجمه ی محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۱۵) کاتوزیان، ناصر (۱۳۸٦). **الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری)**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱٦) مامقانی، عبدالله (۱۳٤٤). **مناهج المتقین فی الفقه ائمه الحق و الیقین**، نجف: بی‌نا.

۱۷) مقدس اردبیلی، احمد (۱٤۱۱ ه ق). **مجمع الفایده و البرهان**، قم: النشر الاسلامی.

۱۸) مجلسی، محمدباقر (۱٤۰۳ ه ق). **بحارالانوار**، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

۱۹) موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸٤). **تحریرالوسیله**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

۲۰) موسوی خمینی، روح الله (۱۳۷۱). **چهل حدیث**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

۲۱) موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸۵). **صحیفه نور**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

۲۲) نوری طبرسی، میرزا حسین (۱٤۰۸ هق). **مستدرک الوسایل الشیعه**، قم: مؤسسه آل البیت.

۲۳) نوری و نخجوان (۱۳۸۳). **حقوق حمایت داده‌ها**، تهران: گنج دانش.

۲٤) نقیبی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۹). «حریم خصوصی در مناسبات و روابط اعضای خانواده»، فصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، شماره ۵۲، صص ۵-۲۸.

۲۵) واحدی، علی بن احمد (۱٤۱۱ ه ق). **اسباب نزول القرآن**، بیروت: دارالمکتبه العلمیه.

۲٦) یزدانیان، علیرضا (۱۳۸٦). **قواعد عمومی مسئولیت مدنی**، تهران: میزان.